

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

A MEZŐKERESZTESI CSATA TÖRTÉNETE (1596. OKTÓBER 26.)

A mezőkeresztesi csatáról a múlt század vége óta nem készült tanulmány, holott az 1526-tól 1699-ig tartó török korszak egyik legnagyobb és legjelentősebb ütközete volt; akár a szemben álló erők létszámát, akár a csata fordulatokban gazdag eseményeit, akár a veszteségeket tekintjük. Céлом az, hogy a rendelkezésre álló források és szakirodalom¹ segítségével összefoglaló képet adjak a csata előzményeiről, lefolyásáról és következményeiről. További kutatások természetesen módosíthatják az itt felvázolt képet, új források alapján jobban megvilágosodhatnak a még homályban levő részletek.²

A mezőkeresztesi csata előzménye tágabb értelemben véve a 15 éves háború (1593—1606) első szakasza. A háborút Szinán nagyvezír indította meg 1593-ban. A béke megbontásának ürügyül felhasználta a boszniai pasa Sziszeknél elszenvedett vereségét (1593. június 22.), valamint az évi adó késését. A török nagyvezír célja egész Magyarország meghódítása lehetett, főként az Észak-Dunántúlt akarta elfoglalni. A Felvidéken Erdélyhez hasonló vazallus státusú államot

1 Az alábbiakban a következő forrásokat idézem: Török történetírók. III. k., 1566—1659. Fordította Karácsony Imre. Török—magyarkori történelmi emlékek. Második osztály: irók. *Pecsevi Ibrahim Tarikhjából és Kjátib Cselebi Fezlikejéből*. Bp., 1916. (a továbbiakban — *Pecsevi*, illetve *Kjátib Cselebi*); *Naíma, Mustafa*: Annals of the Turkish Empire 1591—1659. Translated by Charles Fraser. c. London, 1832. (a továbbiakban — *Naíma*); Mitrovicei Vratislav Vencel viscontagságai. Fordította Nagy Judit. Bratislava, 1982. (a továbbiakban — *Vratislav*); *Baranyai Decsi János* magyar története (1592—1598). Fordította és a bevezetőt írta Kulcsár Péter. Bp., 1982. (a továbbiakban — *Decsi*); *Hurmuzaki, Eudoxie*: Documente privote la Istoria Romanilor. Vol. III. Partea II. 1576—1600. Bucuresti, 1888. (a továbbiakban — *Hurmuzaki*); *Istvánffy Miklós*: Magyarország története 1490—1606. 2. k. Fordította Vidovics György. Debrecen, 1868. (a továbbiakban — *Istvánffy*); *Illésházy István* nádor főljegyzései 1592—1603. Közli Kazinczy Gábor. Magyar történelmi emlékek. Második osztály: irók. 7. k. Pest, 1863. (a továbbiakban — *Illésházy*); *Miksa főherceg emlékirata az 1596. évi mezőkeresztesi csatáról*. Történelmi Tár, 1900. (a továbbiakban — *Miksa fhg. emlékirata*); *Miksa főherceg jelentése Rüdöl császár és magyar királyhoz a mezőkeresztesi csatáról*. Közli Gömöry Gusztáv. Hadtörténelmi Közlemények, 1892. (a továbbiakban — *Miksa fhg. jelentése*); *Helius Arnoldus*: Infaustae apud Kerestium Christianorum pugna brevis, ac dilucida narratio. In: *Reusner, N.*: *Rerum memorabilium in Pannonia ... gestarum narrationes*. Frankfurt, 1603. (a továbbiakban — *Helius*); *Iansonius, M.*: *De expugnatione Agriae, et praelio ibidem ad Kerestam cum Christianis gesta a Mahomete III. Turcarum Tyranno ...*. In: *Reusner, i. m.* (a továbbiakban — *Iansonius*); *Georgius Bornemissa* 1596. nov. 2-i levele, idézi *Simonfi Ernő*: Magyar történelmi okmánytár, londoni könyv- és levéltárakból. 1521—1717. Magyar történelmi emlékek. Első osztály: irók. 5. k. Pest, 1859. (a továbbiakban — *Bornemissza*); Egykorú német tudósítás a mezőkeresztesi csatáról. Közli Gömöry Gusztáv. Hadtörténelmi Közlemények, 1892. (a továbbiakban — *Adalékok*); a csatára vonatkozó szultáni fethnámé. Hadtörténelmi Közlemények, 1892. (a továbbiakban — *Adalékok*); a csatára vonatkozó szultáni fethnámé. Közli *Fekete Lajos*: A velencei állami levéltár magyar vonatkozású fethnáméi. Levéltári Közlemények, 1926. (a továbbiakban — *Fekete*); Barton angol követ jelentésére l. *Kropf Lajos*: Egervár eleste és a keresztesi csata 1596-ban. Századok, 1895. (a továbbiakban — *Kropf*); a csatára vonatkozóan alapvetően fontos tanulmány még *Komáromy András*: A mezőkeresztesi csata 1596-ban. Hadtörténelmi Közlemények, 1892. (a továbbiakban — *Komáromy*); röviden foglalkozott vele művében *Hammer, Joseph*: *Geschichte des osmanischen Reiches*. Zweiter Band (1520—1623). Pest, 1843. (a továbbiakban — *Hammer*); *Iorga, Nicolae*: *Geschichte des osmanischen Reiches*. III. Gotha, 1910. (a továbbiakban — *Iorga*).

2 Ilyen újabban előkerült forrás: Giovanni Marco Isolano gróf cs. ezredes (Székesfehérvár későbbi parancsnoka) főljegyzései a 15 éves háborúról. (a továbbiakban — *Isolano*) Az olasz nyelvű szöveg magyar fordítása *Benda Kálmán* közlésében a Hadtörténelmi Közlemények e számában, a „Forráspublikációk” rovatban olvasható. A szöveget Benda Kálmán volt szives rendelkezésemre bocsátani, amiért ezúton is köszönetet mondok.

szeretett volna létesíteni. Tervbe vette Bécs ostromát is.³ A kezdeti török sikerek után (Veszprém, Palota, Tata és Győr elfoglalása) 1595-ben Rudolf császár magyaránú ellentámadást kezdeményezett. Báthori Zsigmond erdélyi fejedeleml, miután leszámolt belső ellenzékével, amely a török birodalommal való szakítást ellenezte, szövetséget kötött a császárral. A törökellenes koalíció tagja lett Moldva és Havasalföld is. Az oszmán birodalom ellen felkelt vazallus fejedelemségek, Erdély és Havasalföld csapatai az al-dunai Gyurgyevo váránál vereséget mértek a visszavonuló Szinán nagyvezír utóvédjére. E diverziós támadás elvonta a török főerőket a magyarországi hadszíntérről. A császári sereg így visszafoglalhatta Esztergomot, Visegrádot és Vácot. A magyarországi török uralom megingott, Buda is veszélybe került. A vázolt események arra készítették a kudarcok miatt előbb lemondatot, majd újra nagyvezírré tett Szinán pasát, hogy az 1595 januárjában III. Murádot felváltó III. Mehmed szultánt kérje fel a hadjárat vezetésére. A nagyvezír indoklása szerint a hadjáratot vezető szerdár és az Isztambulban maradó helyettes (kajmakám) közötti ellentétek hátráltatják a hódítást, ezért legjobb lenne, ha a szultán, Szulejmán példáját követve, személyesen vonulna hadba. Szinán nagyvezír mellé állt Szeád-eddin hodzsa is, aki azzal érvelt, hogy a világ szultánjainak szükséges „kelléke” a világhódítás.⁴

A hadjárat célját illetően ellentmondó értesüléseket tartalmaznak forrásaink. A magyarországi kémjelentések arról adtak hírt, hogy a szultán Gyórhöz fog vonulni és Bécs ostromát fogja megkísérelni. Felmerült az is, hogy a török sereg egy része Hasszán pasa vezetésével Erdély ellen indul.⁵ A velencei követjelentések szerint a szultán az általa rendkívül gyűlölt Báthori Zsigmond ellen fog menni, akinek serege Temesvárt ostromolta.⁶ Kérdés, hogy mikortól merül fel a török hadvezetésben az Eger elleni támadás terve. Babinger Szinán nagyvezírnek tulajdonította a tervet, aki ugyan megkezdte a hadjárat előkészítését, de 1596 áprilisában meghalt.⁷ Utóda a szerényebb katonai képességekkel rendelkező Ibrahim pasa lett. Decsi János szerint Isztambulban haditanácsot tartottak, amelyen több javaslat is elhangzott a magyarországi hadjárattal kapcsolatban. Végül „az a határozat kerekedett felül, hogy egyenesen Egerhez vonuljanak, mert ha ezt megszerzik, nem lesz több akadályja annak, hogy egész Magyarországot elfoglalják, az erdélyieket megakadályozzák abban, hogy a németeknek segíthessenek, és így a németeket könnyedén megzabolázzák.”⁸ A török sereget az 1596. évi hadjáratra elkísérő Barton angol követ szerint a belgrádi táborozáskor haditanácsot tartottak. Itt úgy döntöttek, hogy a szultán serege felével Erdély, másik felével pedig Bécs ellen fordul. Az Erdély ellen működő hadtestnek egyszersmind feladata lett volna Eger várát „út közben” bevenni.⁹ Kjátib Cselebi hivatkozik művében a Náhbet ül-teváríkh című munkára, amely szerint már Belgrádban tanácskoztak az útirányról. Néhány vezér úgy nyilatkozott, hogy „mivel az Erdel-oglu (ti. Báthori Zsigmond), aki régóta adófizető, néhány év óta árulást követ el, azért ellene kell menni és országát el kell pusztítani. Néhány értelmesebb ember azonban azt mondta, hogy mindez

3 A nagyvezír céljaira l. Tóth Sándor László: Török stratégia a tizenöt éves háborúban 1593—1606. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus LXIX. Szeged, 1981. (a továbbiakban — Tóth, 1981.) 26—31. o.; *uő.*: Szinán nagyvezír terveit 1593—1594-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 1982. 166—173. o. (A továbbiakban — Tóth, 1982.)

4 Peczevi, 128. o.; Kjátib Cselebi, 243—244. o.; Vratislav, 217. o.

5 Jedlicska Pál: Adatok erdéli báró Pálffy Miklós a győri hősnék életrajza és korához. 1552—1600. Eger, 1897. 699—800, 607. o.

6 Óváry László: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai. II. füzet. Bp. 1894. 238. o.

7 *Enzyklopaedie des Islam*. Band IV. Leiden—Leipzig, 1931. 464—465. o.

8 Decsi, 325. o.

9 Kropf, 400—401. o.

igaz ugyan, de az Erdélybe vezető utak mocsaras, nádas, ingoványos helyek... azért a tervet nem fogadták el. Ezenközben híre jött, hogy az ellenség Hatvan várát ostrom alá vette, azért abban állapotok meg, hogy oda kell menni és a közelben fekvő Eger nevű erős várat kell elfoglalni.¹⁰ Egy velencei követ-jelentés szerint a törökök már hidat vertek a Dunán, hogy Erdély ellen vonulhassanak, s a sereg nagyobb része már át is kelt, amikor Hatvan megtámadásának híre megváltoztatta terveiket.¹¹ A török krónikások szerint Szalánkemén nevű állomáshelyen tartottak divánt arról, hogy milyen irányba menjen a sereg. Az egyik álláspontot Szinán nagyvezír fogadott fia, Dsigalazáde pasa képviselte. Szerinte „legcélszerűbb lesz Komárom ellen menni, mert... ha Isten segítségével azt a várat elfoglaljuk, a Duna partjai elfoglalva és biztosítva lesznek. A többi vezírek és előkelők azonban azt mondták, hogy Komárom kicsiny vár és nem érdemli meg, hogy a felséges padisah ekkora sereggel ellene menjen, mert elfoglalása nem szerez dicsőséget, azért inkább fontosabbnak tartották, hogy Eger vára ellen menjen. Abban a véleményben voltak, hogy Eger elfoglalásával a bányavidéket is elfoglalhatják.”¹²

Az idézett források azt bizonyítják, hogy az 1596-os hadjárat célja az isztambuli tanácskozáson még Bécs, illetve Erdély lehetett. Szinán nagyvezír, akinek 1593—1594-es hadjáratai az észak-dunántúli vidékre irányultak, nem tervezhette az Eger elleni hadjáratot. A belgrádi tanácskozáson is még a csapatok kettéosztása és két hadicél (Bécs, Erdély) szerepelt. Ezen csak a Hatvan ostromáról szóló hír változtatott. A török kézen levő várat augusztus 15-től szeptember 3-ig ostromolták Miksa főherceg csapatai. A vár bevétele után az őrséget és a védtelen hozzátartozókat megölték. A belgrádi táborozás augusztus 9-től augusztus 22-ig tartott, ideérhetett a segítségkérő követ Hatvanból. Hatvan megtámadása, jóllehet nem a diverzió szándékával történt, kétségtelenül eltérítette a török hadvezetést eredeti szándékától. A magyarországi hadszíntérre való kései megérkezés miatt amúgy sem sok sikerrel kecsegtetett Bécs megtámadása, ezért a szalánkeméni tanácskozáson már csak Komárom elfoglalása merült fel. Eger mellett szólt a vár stratégiai jelentősége, valamint a közelében fekvő bányavidék megszerzése.

A török sereg Szalánkemén után Péterváradnál kelt át a Dunán, majd Szeged és Szolnok érintésével vonult Eger alá. Útközben a sereg gyakorlatot is tartott, amelynek során a török csapatok bekerítették az ellenséget jelképező sereg részt.¹³ Az oszmán had szeptember 21-én ért Egerhez, amely erős védőseccel rendelkezett. Ennek ellenére október 13-án feladták a várat. Az egri őrséget a hatvani megszállás miatt a törökök leölték, csak a tisztet (pl. Nyáry Pál kapitányt) ejtették fogságba. A vár elfoglalása után a szultán állítólag tovább akart nyomulni, hogy „megszerezze Tokajt, Kassát, Magyarország maradvék részeit egészen Bécsig.”¹⁴

A császári sereg 1596-os hadjárata során először Pápa ostroma merült fel. E tervet később elejtették és a haditanács arról vitatkozott, hogy Budát, vagy Hatvant vegyék-e be. Végül Vác megtámadása mellett döntöttek. A közeledő seregtől megrémülve a török őrség elhagyta a várat. Egy újabb haditanács Hatvan bevételét tűzte ki célul. A vár elfoglalása után a császári sereg fővezére, Miksa főherceg, hírt kapott a török sereg elővédjének közeledéséről. Fel-

10 *Kjátib Cselebi*, 247. o.

11 *Brown, Horatio F.* (ed.): *Calendar of State Papers and Manuscripts Relating to English Affairs Existing in the Archives and Libraries of Venice*. Vol. IX. 1592—1603. London, 1897. 243. o.; l. még *Hurmuzaki*, 226. o.

12 *Pecevi*, 129. o.; *Kjátib Cselebi*, 247. o.

13 *Vratislav*, 240—241. o.

14 *Decsi*, 329. o.

merült a Szolnoknál táborozó török seregrész megtámadásának terve, de Miksa tartott a szultáni főserg megérkezésétől. A főherceg az örökös tartományok védelmét tartva szem előtt visszavonult előbb Vác, majd Esztergom irányába. Vácnál keresték fel az erdélyi fejedelem követei, akik segítséget ajánlottak fel Eger török ostroma esetén. A váci haditanács úgy döntött, hogy Eger védelme érdekében egyesítik az erőket és az ellenséggel döntő csatát vívnak. Miksa főherceg azonban későn indult el Eger felmentésére, a felázott utak is gátolták a haladásban.¹⁵ A tét immár a kulcsfontosságú Eger visszaszerzése volt. Ebben érdekelt volt az erdélyi fejedelem is, mivel a vár elestével az Erdéllyel való császári összeköttetés veszélybe került. Ugyanakkor Erdély őrzésére is hagynia kellett csapatokat, mert a török támadás veszélye még nem múlt el. Az erdélyi fejedelem és Miksa főherceg hadai október 18-án egyesültek. Október 20-án Tieffenbach kassai főkapitány is csatlakozott a felső-magyarországi csapatokkal. A három sereg egyesülése Miskolc közelében, Sajóvamosnál történt.¹⁶

A török sereg létszámának meghatározása korántsem egyszerű feladat, mivel ellentmondó adatokkal találkozunk a forrásokban. A nem török források túlbecsülik az ellenséges csapatok létszámát.¹⁷ A török seregrészek közül viszonylag pontosabban ismerjük a szultáni zsoldos csapatok létszámát. Pecsevi szerint 50 ezernél többen vettek részt ebben a hadjáratban. Barton követ 32 ezer janicsárról és 24 ezer szpáhiról emlékezett meg, míg Vratislav csak 12 ezer janicsárt és 24 ezer szpáhit említett. A szultáni csapatok létszámát, a janicsároktól függően, 40—50 ezer főre tehetjük. A hagyományos török lovasságra, a szpáhikra vonatkozóan még bizonytalanabb adatokkal rendelkezünk. Pecsevi a portai zsoldossággal azonos létszámúnak véli a többi alakulatok (szpáhik, akindzsik, tatárok) összlétszámát. Vratislav 50 ezerre becsüli Lala Mehmed pasa anatóliai seregét, 80 ezerre a ruméliaiakat, míg Dsigalazáde csapatát csak 15 ezerre.¹⁸ A szpáhik számát hozzávetőlegesen azonosnak véljük a zsoldos csapatokéval, így a reguláris alakulatokat 80—100 ezer főre tehetjük. E hatalmas sereghez még kisebb harci értékű segédc csapatok (tatárok, akindzsik) járultak, akiknek létszáma a 10—20 ezer főt aligha haladhatta meg. Az oszmán seregben a lovasság dominált, a gyalogság aránya a 25⁰/₀-ot sem érte el.

Számot kell vetnünk azzal, hogy a török had létszámát a szolgálak, a szekeerek, a tevék mérhetetlenül felduzzasztották, látszólag óriásivá növelték, mozgási sebességét viszont erősen korlátozták.¹⁹ Zrínyi Miklós egy 1564-ben tartott tanácskozáson elmondta, hogy a török sereg nagy része „áll szolgálkból, szakácsokból, sepredékből, fegyvertelen bolgár és görög tevehajcsárokból, sátorverő, itató, tüzelő, eleség és takarmányozó szolgálkból, mely használhatatlan rendetlen tömeg, mely csatába nem vezethető, vagy ha vezetetik, nem használható, minthogy egy fejszén kívül egyéb fegyvere nincs, nagyrésznek pedig ez sincs, hanem csak egy bot, vagy füstély.”²⁰ A zsoldosok fizetése, a hatalmas sereg élelmezése nem csekély problémát jelentett a török hadvezetés számára.²¹

A szövetséges keresztény sereg létszámával kapcsolatban a török források is erősen túloznak. Miksa főherceg szerint saját seregében 5 ezer német lovas, 7 ezer német gyalogos, 3 ezer magyar lovas és 4 ezer magyar gyalogos volt. Hadának összlétszáma tehát csak 19 ezer főt tett volna ki, emellett 22 ágyúval is ren-

15 *Illésházy*, 28. o.; *Istvánffy*, 765—769. o.; *Miksa fhg. emlékirata*, 552—557. o.; *Helius*, 283. o.

16 Sajóvamosnál egyesültek, l. *Istvánffy*, 773. o.; *Bornemissza*, 200. o.; *Miksa fhg. emlékirata*, 560. o.; *Kassánál*, l. *Iansonius*, 277. o.; *Miskolcánál*, l. *Decsi*, 331. o.

17 150 ezerre *Istvánffy*, 775. o.; *Miksa fhg. emlékirata*, 562. o.; 200 ezerre *Egykorú német tudósítás*, 557. o.; 500 ezerre *Decsi*, 333. o.

18 *Pecsevi*, 139. o.; *Kropf*, 602. o.; *Vratislav*, 236—237. o.

19 50 ezer tevére l. *Bornemissza*, 202. o.; 150 ezer tevé, öszvér és ló, l. *Vratislav*, 240. o.

20 *Istvánffy*, 497. o.

21 150 ezer aranyat kapott élelmiszervásárlásra Dserráh pasa, Szegeden 1000 akcsét kaptak a zsoldosok fejenként, l. *Pecsevi*, 128., 130.; *Kjábib Cselebi*, 244., 249. o.

delkezett. Más források 29 ezer főre becsülték Miksa hadát. Pálffy Miklós alsó-magyarországi seregében 6 ezer hajdú és 4 ezer huszár volt, ezt hozzáadták a már említett 19 ezer főhöz. Az erdélyi fejedelem seregét egyes források 18 ezer főre tették. Miksa főherceg szerint csak 5 ezer gyalogosa és 5 ezer lovasa, valamint 40 ágyúja volt. A kassai főkapitány seregében is állítólag ugyanennyien voltak és 35 ágyúja volt. Isolano gróf szerint 15 ezer fő volt Miksa (7 ezer rác, 8 ezer német gyalogos) 9 ezer fő Tieffenbach (4 ezer huszár, 5 ezer hajdú) és 14 ezer fő Báthori Zsigmond (7 ezer huszár, 7 ezer hajdú) seregében. Külön említette a Pálffy vezetésével érkező alsó-magyarországi sereget, amelynek létszáma majdnem annyi volt, mint Tieffenbaché. Ezenkívül volt még 4 ezer sziléziai (2 ezer lovas, 2 ezer gyalog), akik Báthori Zsigmond segédcsapatai voltak és vele jöttek. Ez utóbbit más források valószínűleg Miksa seregéhez számították.²² Az egyesített seregek összlétszámát 60, sőt 75 ezerre becsülték, de Miksa főherceg szerint 39 ezernél több katona nem volt a három seregben. Fennáll azonban a lehetőség, hogy a Habsburg-főherceg a vereség után írott beszámolójában kisebb létszámú seregrészekkel számolt, hogy így csökkentse a kudarc jelentőségét. A szövetséges sereg létszáma kb. 50 ezer fő lehetett és 97 ágyúval rendelkeztek. A szövetséges táborban is nagy létszámú szolgálómélyzet tartózkodott, amely látszólag jelentősen megnövelhette a szövetséges sereg nagyságát.

A létszámot tekintve a török kétszeres túlerőben volt. Minőségi szempontok alapján viszont a szövetséges sereg fölényéről beszélhetünk. A gyalogság aránya a seregen belül meghaladta az 50%-ot. Jóval magasabb volt a lőfegyverek (muskéták) aránya is. Az ágyúk teljesítményéről pedig a török források is elismeréssel emlékeztek meg.

A szövetséges sereg haditanácsa Sajóvamoson úgy döntött, hogy az előző évi hadjárat során megismert, kedvező fekvésű Kereszteshez vonulnak. Úgy vélték, hogy az út biztonságos lesz, az ellenség nem fog rájuk támadni és Egeret is megközelíthetik. A haditanács bizonyos fokig megoszlott a törökkel vívandó ütközet kérdésében. Egyesek (Miksa főherceg, Prépostváry Bálint) várakozó álláspontra helyezkedtek és a török hadmozdulataitól tették függővé a döntő csata vállalását, vagy kerülését. Ha a török — mint ahogy hírek keringtek erről — elvonul, csata nélkül vissza lehet szerezni Egeret. Mezőkeresztes fekvése lehetővé tette a kivárást, a defenzív taktika alkalmazását. Más vezérek (Báthori Zsigmond, Pálffy Miklós) azonnal Egerhez akartak vonulni, számukra a visszahúzódó, óvatos taktika aligha volt elfogadható. A csata helyszínének megválasztásában az előbbiek, a döntő csata vállalásának kérdésében az utóbbiak véleménye kerekedett felül a sajóvamosi haditanácsban.²³ A török hírt szerzett a szövetséges sereg közeledéséről, amelynek célja a szultáni fethnáme szerint az volt, hogy „amíg a mohamedán gázik Egri várát vívják, felséges seregemet oldalról hirtelen megközelítik és megtámadják és éjjeli rohamot intéznek ellene”.²⁴ Kjátib Cselebi szerint az ellenség véleménye az volt, hogy „az iszlám sereggel valamennyien megütközünk és vagy elpusztítjuk az iszlám népet, vagy pedig vallásunkért mindannyian elveszünk”.²⁵

A szövetséges sereg két nap alatt, október 22-én ért Mezőkereszteshez. Miksa főherceg szerint Keresztes és egy másik, elpusztult falu között vertek táborn. Bornemissza György e másik falut Ábránynak nevezte. A szakirodalomban fel-

²² Miksa fhg. emlékirata, 561. o.; Istvánffy, 773. o.; Iansonius, 277. o.; Helius, 284. o.; Hurmuzaki, 224. o.; Illés házy, 33. o.; Isolano, passim; Komáromy, 63. o. 2. jegyzet.

²³ Isolano, passim; Miksa fhg. emlékirata, 561. o.; Komáromy, 153—159. o.

²⁴ Fekete, 151. o.

²⁵ Kjátib Cselebi, 254. o.

merült még Nyárád és Gelej falvak neve is a másik faluval kapcsolatban.²⁶ Mezőkeresztesnél egy elmcasarasodott folyó húzódott, amelynek ingoványos részét a szultán a hadjáratba elkísérő angol követ 4 mérföld (6¹/₂ km) hosszúnak és 40 méter szélesnek mondta.²⁷ Az elmcasarasodott folyót a legtöbb forrásunk nem nevezte meg. Istvánffy Csincseként, Illésházy pedig Sár néven említette.²⁸ A mocsáron csak két gázló vezetett át. Az északabbra levő nehéz és szűk volt, míg a délebbi irányban levő inkább alkalmas volt az átkelésre. A szövetséges tábor október 23-án Kereszttestől északabbra helyezték el, közelében erdő húzódott, nyugat felől a mocsár határolta. A tábor két felől lehetett megközelíteni; a vele szemben levő északi, illetve a távolabb fekvő déli gázlón való átkeléssel. A két gázló közelében épületek maradványai, kőfalak álltak. A legtöbb forrás elpusztított templomoknak nevezte őket, Isolano régi kastélyt említett Keresztessel kapcsolatban. Ez valószínűleg Mezőkeresztes elpusztult temploma lehetett, amelynek közelében a mocsár összeszűkült és járható gázló (korábban fahíd is) vezetett át rajta. A lovasság mozgását azonban itt is erősen megnehezítette a sok árok és gödör. A szövetséges tábor egy kis mérföldre volt a teljesen elpusztított Mezőkereszttestől. Az északi gázlónál is volt egy romos épület, ez talán a Bornemissza által említett Ábrány falu temploma lehetett. A szövetséges tábor megerősítésénél felhasználták a romos épületeket. Nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy a mocsár túlsó oldalán, a későbbi török tábor közelében is volt egy romos templom, bár a források döntő többsége a szövetséges tábor oldalán említi mindkettőt.²⁹

A sík terület inkább a török lovasságnak kedvezett, de a mocsáron való átkelés hátrányos volt számukra. A török sereget az idő is sürgette, mivel már nagyon közel volt Kászim napja (október 26.), a hadjáratú idő vége. E napon, ha sükségesnek látszott, döntő csatát tartott az ellenséggel. Kászim napja után viszont a török sereg általában nem tartózkodott tovább a hadműveleti területén, hanem téli szállásra vonult. A rommá lőtt és néhány nap alatt aligha kellőképpen kijavított Eger várának megtartása érdekében meg kellett támadni a közelben levő ellenséget.

A szultán Dsáfer pasát küldte a Keresztes felé vonuló szövetséges sereg ellen, valószínűleg az ellenség erejének felderítése céljából. Erre vall az, hogy Dsáfer serege a 10 ezer főt alig haladhatta meg. Seregében voltak janicsárok, zsoldos spáhik is, valamint segítségére küldték Veli pasa ruméliai beglerbéget. Dsáfer pasa seregével hamarabb érte el a keresztési gázlót, át is kelt rajta. Serege előbb a keresztény sereg táborverésre előreküldött csapataival, majd az egész keresztény sereggel csatát vívott. A török a szokásos taktikával próbálkozott, a lovasság futást színlelt, hogy a janicsárok és az ágyúk elé csalja az ellenséget. A szövetséges sereg tüzérsege segítségével visszaverte a török támadást, majd a puskás gyalogság megfutamtította a ruméliai csapatokat és a gázlót elfoglalta. A menekülő török sereget a lovasság üldözőbe vette. Dsáfer seregének veszteségei nem lehettek nagyok, de ágyúi az ellenség kezébe kerültek. Bár a szakirodalom október 23-ra tette a Dsáferral vívott csatát, a források többsége alapján ez október 22-én lehetett.³⁰

Dsáfer jelentéséből a török hadvezetés meggyőződhetett arról, hogy jelentős erőkkel áll szemben. Október 23-án a szultán haditanácsot tartott. Ezen több

26 *Miksa fhg. jelentése*, 395. o.; Ábrányra l. *Bornemissza*, 201. o.; Nyárádra l. *Kropf*, 593. o.; Gelejre l.; A mezőkeresztési csata színhelye. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1892. 405. o.

27 *Kropf*, 594. o.

28 *Istvánffy*, 774. o.; *Illésházy*, 32–34. o.

29 *Isolano*, passim; *Miksa fhg. emlékirata*, 563. o.; *Helius*, 286. o.; *Kropf*, 592–593., 600., 611. o.; lehetséges, hogy a török oldalon levő templomra utal *Pecsevi*, 135. o.; *Kjátib Cselebi*, 258–259. o.

30 A Dsáferral való csatára és az okt. 23-i időpontra l. *Komáromy*, 163. o.; *Hammer*, 615. o.; *Iorga*, 322. o.; okt. 22-re l. *Miksa fhg. emlékirata*, 561. o.; *Istvánffy*, 774. o.; *Decsi*, 332. o.; *Egykorú német tudósítás*, 553. o.

vezér is azt javasolta, hogy vonuljanak vissza. Szeád-eddin hodzsa, a szultán egykori nevelője szembeszállt ezzel a véleménnyel. Szerinte a visszavonulás csak felbátorítaná az ellenséget és az üldözőbe venné őket. Ehelyett azt javasolta, hogy a számukra veszélyes helyről, ahol az ellenség körülzárhatná őket, a síkságon levő ellenséges tábor ellen induljanak. A szultán húzódozott a veszélyesnek ígérkező összecsapástól, és maga helyett Hasszánt, az újonnan kinevezett ruméliai pasát akarta küldeni. A diván azonban okult Dsáfer vereségéből és nem akarta erőit felaprózni. Végül úgy döntöttek a vezérek, hogy az egész sereg az ellenség ellen megy. A török hadvezetés zavarát jelzi, hogy először úgy határoztak, Eger védelmére visszamarad az anatóliai beglerbég. Szeád-eddin javaslatára azonban a nagyvezír utólag csatlakozásra szólította fel Lala Mehmedet is, mivel a szultáni sereg az anatóliai had nélkül jobboldalról védtelen lenne.³¹ A török sereg a szokásos menetoszlopban indult el Mezőkeresztes felé október 24-e reggelén.

A Dsáfer pasa felett aratott győzelem után a szövetséges sereg hadvezetésében a korábban is meglevő nézeteltérések jelentkeztek. Többen is azt javasolták, hogy rögtön használják ki a győzelmet és másnap már vonuljanak Eger felé. Az erdélyi fejedelem át is kelt seregével másnap reggel, de Miksa főherceg visszahívta. A döntés oka az volt, hogy nem tudták, a török visszavonul-e vagy ellenük jön. Így a sereg kétnapos pihenőt kapott és október 23-án a tábornok Kereszttestől távolabb, az erdő közelébe helyezték.³²

A török előhad már október 24-én megérkezett a mocsár túlsó oldalához. A megjelenő török és tatár lovasscsapatokat forrásaink 6—10 ezer főre becsülték. A törökök igyekeztek átkelni a keresztési gázlónál. Ezek közül Báthori fejedelem 3 ezret állítólag átengedett, de ezeket ágyútűzzel megfutamította. Miksa főherceg szerint az ellenséget visszaűzték és néhány löveget elvettek tőlük. Az egész török sereg megérkezését október 24-re tette Isolano, sőt szerinte csatarendbe is álltak. A török arcvonala szélességét 6 mérföldre becsülte.³³ Török forrás szerint még október 25-én is a „csapatok nagy része el volt különítve észak felé (ti. Eger felé — T. S. L.) és nem volt nagyon közel.”³⁴ Az október 25-i csata is a keresztési gázló körül folyt. Miksa főherceg három hadoszlopban állította fel a szövetséges sereget. A fontos keresztési gázló őrzésével Tieffenbachot bízta meg, akit Schwarzenberg is támogatott. A török források szerint középen a janicsárok álltak, két oldalt a zsoldos lovasság, az anatóliai és ruméliai szárny pedig egy ágyúlövésnyire volt a szultáni középhadtól. Hasszán ruméliai pasa a baloldalon, az északi gázlónál helyezkedett el, hogy megakadályozza az ellenség átkelését. A török sereg elővéde, élén Dsigalazáde Szinán és Murád pasákkal, valamint Feth Gerájjal, támadást indított a keresztési gázló feletti templom elfoglalásáért. A lovasság után janicsárok is átkelhettek, sőt ágyúkat is vittek magukkal. A török valószínűleg hídfőállást szeretett volna kiépíteni a túlsó parton, de ez nem sikerült. A szövetséges sereg ágyúi — amelyek egy része a mocsár mellett, más része a templomnál volt elhelyezve — jobban és pontosabban működtek, mint a törökéi. Tieffenbach és Schwarzenberg visszaverte az ellenséget a gázlónál. A török megfutamodott és cserbenhagyta a templom romjainál magukat elszóroló janicsárokat. Ezek közül sokat megöltek, négy ágyút pedig elfoglaltak. Az előrenyomuló szövetséges csapatok egy része (Báthori András hajdúi) a gázlón is átkelt, de Dsigalazáde pasa és a tatárok levágták őket. Az október 25-i ütközetben a török valamivel több embert vesz-

31 Peczevi, 133—134. o.; *Kjáláb Cselebi*, 255—256. o.

32 *Istvánffy*, 774. o.; *Miksa fhg. emlékirata*, 562. o.; *Miksa fhg. jelentése*, 395. o.; *Komáromy*, 163., 165. o.

33 *Isolano*, passim; *Miksa fhg. emlékirata*, 562. o.; *Iansonius*, 278. o.; *Hurmuzaki*, 225. o.; *Komáromy*, 166. o.; az okt. 25-i harcokkal keveri össze *Hammer*, 616. o.

34 *Fekete*, 152. o.

tett, mint a szövetségesek. Ráadásul az átkeléshez nélkülözhetetlenül fontos keresztési gázlót sem tudta elfoglalni. Az ütközetben elsősorban a török elővéd vett részt, amely a hídfőálláshoz szükséges erőfölényt nem biztosíthatta.³⁵

A Kászim-napi, *október 26-i döntő csata* (a szűkebb értelemben vett mezőkeresztési csata) jóval jelentősebb volt a korábbi három összecsapásnál. A szövetséges haditanács úgy döntött, hogy visszavonulnak a gázlóktól és átengedik az ellenséget. Miksa főherceg jelentésében úgy indokolta a döntést, hogy „miután nem volt lehetséges és nem is lett volna célszerű, hogy az ellenséget mindkét átjárónál föltartóztassuk, s így seregünket megosszuk, ennek folytán a töröknek a helységeknel engedtem, kiváltképpen azon okból és megfontolásból, hogy seregemet jobban együtt tartsam és az ellenségre azután annál nagyobb erővel csaphassak.” A szövetséges sereg *haditervére* Illésházy szolgálat továbbíradalékat, aki szerint a keresztények szándéka az volt, hogy „egy részét az töröknek általbocsássák, s azzal meg is víjanak, azután az többivel is könnyebben bírhatnának.” Isolano szerint a mieink „azt határozták, hogy hagyják őket egy bizonyos pontig előnyomulni és jól széthúzódni a síkságon, azután az egész sereg mögéjük nyomul, elállja a gázlót, így elvágják a visszavonulást és nagyrészüket lekaszabolják.” Az ellenséges sereg megosztását — átkelő és a folyón túl maradó részre — a terepviszonyok, a két sereg között húzódo mocsár biztosította. Mivel két gázló volt; csak a nehezebben védhető és nagyobb gázlón engedték át a törököt, a táborral szemközti, északi gázlót védtek. A szövetséges sereg számára rendkívül fontos volt, hogy az átkelő török ne tudjon túl erős hídfőállást létesíteni. Valószínűnek tűnik, hogy a folyón át nem kelő török seregrészt Miksa főherceg eredetileg nem is akarta megtámadni, hanem megelégedett volna egy kisebb török sereg legyőzésével. Ezzel magyarázható, hogy a haditanács rendelete értelmében fővesztés terhe mellett tilos volt az ellenséget a folyón túl üldözni és zsákmányolni.³⁶ Miksa főherceg taktikája az ellenség erejének megosztása mellett arra épült, hogy híreket kaptak a török tábor nélkülözéséről, éhezéséről.³⁷ Ilyen körülmények között a főherceg kerülni akarta a kockázatot, az esetleges kudarcot. Valószínűnek tűnik, hogy az erdélyi fejedelem és a magyar vezérek már a haditanács ideje alatt sem értettek teljesen egyet ezzel a defenzív taktikával.

A török haditervről a fethnéme azt írja, hogy mivel fennállt a keresztény sereg megfutamodásának veszélye, az iszlám sereg utat nyitott neki és az így támadt nyíláson saját oldalára csalta, majd megsemmisítette. Decsi János szerint a diván korábban arról vitatkozott, hogy vajon Egert erősítse-e, vagy pedig csatát vívjon. Az egyik pasa azt indítványozta, hogy a szultánt vigyék el biztos helyre, s vereség esetén a táborba vonuljanak vissza. A kincseket viszont hagyják a prédáló ellenségnek és fosztogatás közben támadják meg őket. Bornemíssa leírja, hogy az ellenség igyekezett őket átcsalni a túlsó oldalra. Mindezek a források azonban magukon viselik az események ismeretében való utólagos konstruálás jegyeit, így fenntartással kell fogadnunk ezeket az információkat. Jóval valószínűbb ennél, hogy a török sereg átkelő részének az volt a feladata, hogy tartós hídfőállást biztosítson a túloldalon. Ezen keresztül állandó erősítést kaphattak volna a török táborból, amíg létszámfölénybe nem kerülnek. A hídfőállás szerepét a keresztési gázló és az elpusztult templom játszotta volna. Már az október 25-i csatában is ezeket kísérte meg elfoglalni a török.

³⁵ Az okt. 25-i csatára l. *Miksa fhg. emlékirata*, 562—563. o.; *Istvánffy*, 775. o.; *Illésházy*, 32. o.; *Kjätib Cselebi*, 257—259. o.; *Kropf*, 598—599. o.; *Komáromy*, 168—170. o.

³⁶ *Illésházy*, 33. o.; *Istvánffy*, 776—777. o.; *Miksa fhg. emlékirata*, 564. o.; *Iansonius*, 279. o.; *Komáromy*, 177. o.; *Hammer*, 617. o.

³⁷ *Helius*, 286—287. o.; *Hurmuzaki*, 225. o.; *Kropf*, 609. o.; *Komáromy*, 171. o.

A túlsó parton maradó csapatok feladata lehetett az átkelő rész állandó erősítése, vereség esetén pedig a helytállás, a szultán megvédése. Meg kell említeni, hogy Isolano szerint a török mindkét gázlónál igyekezett átkelni az október 26-i csatában. Az északi (ábrányi) szűk gázlón, amelyet nem adtak fel, Hasszán pasa ruméliai serege nem tudott előrenyomulni „és nem tudta lekötni a keresztény sereg egy részét, ahogy a török hadvezetés tervezte”.

Az október 26-i csata azzal kezdődött, hogy mindkét fél csatasorba állította seregét. A szövetséges seregnél a tábor védelmére maradt 6 ezer fő, köztük a sziléziai, nürnbergi és magyar gyalogság, valamint 400 puskás lovas.³⁸ Ezek valószínűleg nemcsak a táborot, hanem a közelben levő keskenyebb gázlót is őrizték. A sereg zöme három harcrendben, azon belül kisebb csapatokba tömörülve állt fel. Az első harcrendet az erdélyiek, a másodikat Miksa, a harmadikat a kassai főkapitány serege alkotta. Az egyes harcrendeket egy kis hold távolság választotta el egymástól. Az erdélyi csapatok centrumában 4 ezer huszár volt, a két szárnyon 500–500 puskás lovas, valamint gyalogosok, előttük ágyúk. Hasonlóképpen volt tagolva Miksa és Tieffenbach serege is, lovas és gyalogos csapatok támogatták egymást.³⁹ A török sereg felállása megegyezhetett az előző napiével. Az oszmán had középpontjában a szultán helyezkedett el, körülötte a szolgák. Előtte a janicsárok álltak, a zsoldos lovasság félhold alakban védte a szultáni táborot. A török sereg szárnyait illetően sok ellentmondás található mind a forrásokban, mind pedig a szakirodalomban. Valószínűnek látszik, hogy a hagyományoknak megfelelően a jobbszárnyon volt Lala Mehmed anatóliai pasa a karamániai beglerbéggel együtt. A balszárnyon foglalt helyet Hasszán pasa ruméliai serege. Az előhadat Dsigalazáde pasa és Feth Geráj vezette.⁴⁰

A csata első fázisa azzal kezdődött, hogy az oszmán sereg egy része átkelt a túlsó partra. A források szerint már éjszaka átmentek a tatárok, akikhez reggel sok török csatlakozott. Az átkelést az tette lehetővé, hogy a szövetséges sereg a keresztési gázlót nem védte.⁴¹ Illésházy szerint a szultán népének „jobb részét kétfelől táborának mellette rendeli, az gyalogját az Sár mellé, és maga sátora körül”, és csak a másik rész kelt át a folyón. Komáromy András ebből azt a következtetést vonta le, hogy az „egész hadseregnek... legkiválóbb, legtekintélyesebb része... a szultán főhadiszálláshoz rendeltetvén, az útközet alatt előreláthatólag tétlenségre volt kárhóztatva és legfőjebb általános tartalékokat képezhetett”, mivel „Mohamed szüntelenül remegett s az egész sereget sem tartotta volna soknak sátra védelmére”.⁴² A sereg kettéosztása azonban nem a kétségtelenül megnyilvánuló szultáni gyávaság következménye volt, hanem abból fakadt, hogy a hatalmas török sereg csak lassan tudott átkelni a túlsó oldalra. Isolanótól tudjuk, hogy a két kőfal közti gázló keskeny volt, egyszerűen kevesen tudtak rajta átmenni. Az egykori névtelen német tudósító szerint mély gázló volt, a lovak egész nyeregig besüllyedtek. A keresztési gázlón átvonuló seregrészt Ibrahim nagyvezér vezette.⁴³ Az északabbra levő ábrányi gázló elfoglalására Hasszán ruméliai pasa tett kísérletet. Az Ibrahim nagyve-

38 Istvánffy, 776. o.; Miksa fhg. emlékirata, 563. o.; 10 ezerre tette Illésházy, 33. o.

39 L. Illésházy, 33. o.; Bornemissza, 201. o.; Decsi, 336. o.; a középső hadrendhez sorolta az erdélyi hadat Miksa fhg. emlékirata, 564. o.; Istvánffy, 776. o.; az előbbi hadrend mellett foglalt állást Komáromy, 176. o.

40 A török harcrendre l. Kjátib Cselebi, 259–260. o.; Naïma, 82. o.; Hammer, 616–617. o.; a jobbszárnyra a ruméliai, a balszárnyra az anatóliai hadat helyezi Komáromy, 173–174. o.; Dsáfert és Dsigalazáde Szinánt a jobb, Hasszánt a bal oldalra teszi Fehérvári Géza: Az „Egri Fetihnéme” az isztambuli Topkapi Szeráj Múzeumban. Az Egri Múzeum Évkönyve, 1968. 161. o.; arra, hogy az anatóliai sereg lehetett a jobbszárnyon, l. Pecsevi, 133. o.; Kjátib Cselebi, 261. o.; Hasszán a balszárnyon volt, l. no.; Isolano, passim.

41 Kivétel ez alól az Egykorú német tudósítás, 554. o., amely szerint a törököt nem akarták átengedni.

42 Komáromy, 174. o.

43 Miksa fhg. jelentése, 396. o.; Isolano, passim.

A mezőkeresztesi csata 1. szakasza [okt. 26. déltől kb. 3 óráig]

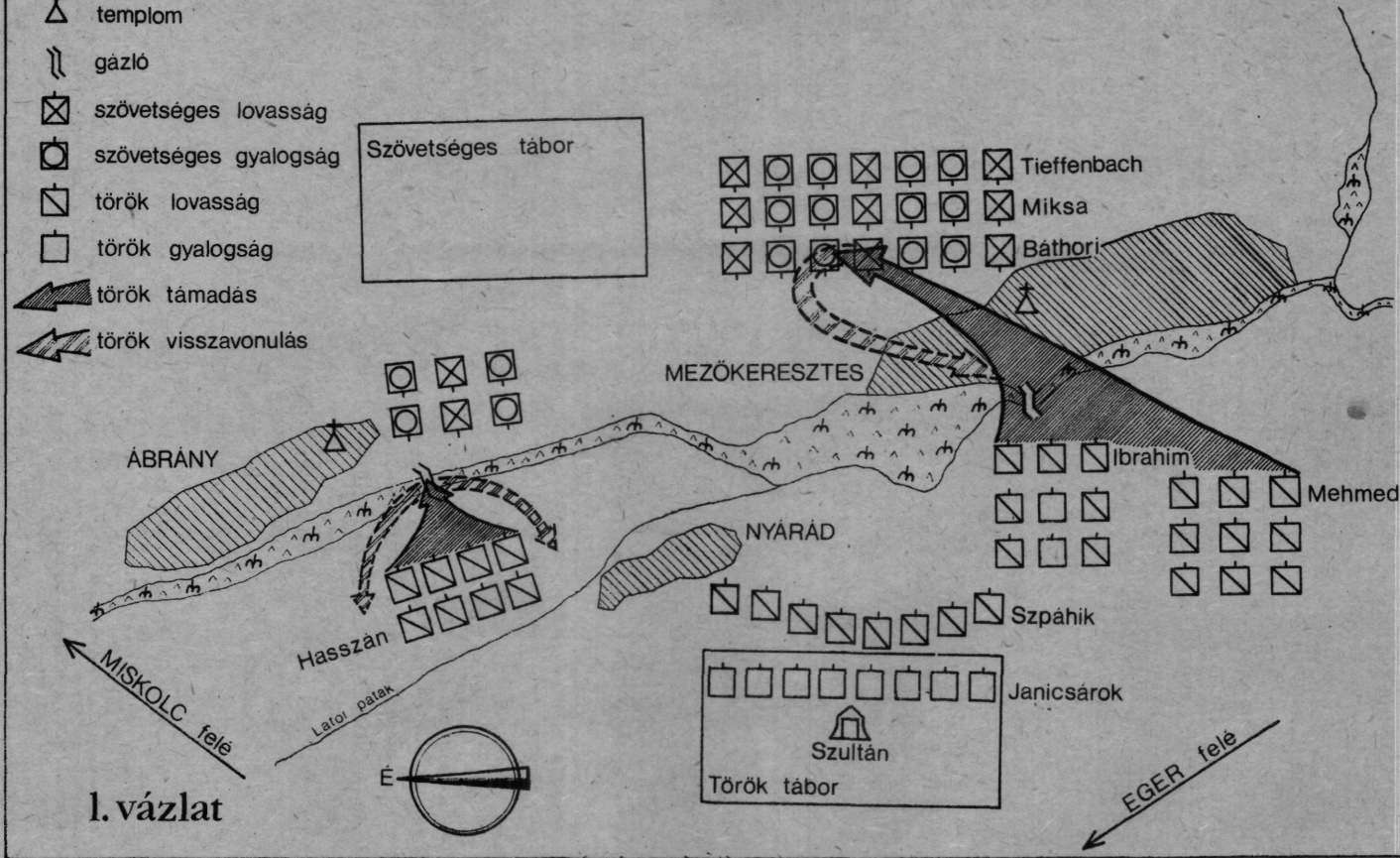
- ⚔ templom
- || gázló
- ⊠ szövetséges lovasság
- ⊡ szövetséges gyalogság
- ◻ török lovasság
- ◻ török gyalogság
- ➡ török támadás
- ➠ török visszavonulás

Szövetséges tábor

⊠ ⊡ ⊠ ⊡ ⊡ ⊠ Tieffenbach
 ⊠ ⊡ ⊠ ⊡ ⊡ ⊠ Miksa
 ⊠ ⊡ ⊠ ⊡ ⊡ ⊠ Báthori

◻ ◻ ◻ Ibrahim
 ◻ ◻ ◻ Mehmed
 ◻ ◻ ◻

◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ Szpáhik
 ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ ◻ Janicsárok
 ⚔ Szultán
 Török tábor

1. vázlat

EGER felé

MISKOLC felé

zírrel Mezőkeresztesnél átkelő seregrészt a források 10 ezer főre becsülték, ebből 4 ezer tatár, 6 ezer török volt. Isolano szerint is „nagyobb erővel jöttek, mint az előző napokon, és még valamelyes tábori tüzéséget is áthoztak.”⁴⁴ Az átkelő egységek között voltak — bár kisebb számban — zsoldos lovasok és janicsárok is. A török csapatok csak lassan tudtak átvonulni, így a délig átkelt seregrész nem tudott erőfölényt kialakítani. Hasszán pasa viszont egyáltalán nem tudott átmenni a túldoldalra, mert az északi gázló keskeny volt, több helyen be is vágták.

A keresztény sereg hagyta átkelni és felfejlődni a török csapatokat, csak a táborból lőtték őket ágyúval. Kjátib Cselebi szerint az átjáróhelytől fél mérföldnyire egy templom közelében állt az ellenség. A török csapatok a gázlótól a templom felé vonultak, ahol janicsárokat és 24 ágyút helyeztek el.⁴⁵ Ezek feladata az lehetett, hogy a hídfőállást megtartsák és tüzerejükkel támogassák a már átkelt lovasságot. A török sereg taktikája a szárnyakon rohamozó szpáhi lovasság és a centrumban elhelyezkedő janicsár gyalogság védekező harcmodorának kombinációjára épült. A lovasság több hullámban támadást intézett az ellenség ellen, majd látszólag megfutamodva a janicsárok és az ágyúk tüzébe próbálta csalni az üldözőket. A szpáhiak azonban fegyelmetlenül, kisebb csapatokra szételve harcoltak, könnyen pánikba estek egy-egy sikertelen támadás után és megfutottak. Ilyenkor a helytállás a janicsárokra maradt, akik megpróbálták feltartani az ellenséges rohamot. A lökőerőt a hagyományos fegyverzetű lovasság, míg a tüzerőt a janicsárság képviselte. A török sereg harcmodora könnyen kiismerhető volt, a fegyvernemek együttműködése és a katonák fegyverzettsége az európai színvonalat nem érte el.⁴⁶

A csata déltájban kezdődött meg, amikor a csatarendben felsorakozott szövetséges sereg megtámadta a túlsó partra már átkelt török seregrészt. Barton követ szerint 11 órakor keltek át a törökök a gázlón.⁴⁷ Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy korábban nem vonultak át török csapatok. Barton alapján inkább azt feltételezhetjük, hogy az átkelés folyamatos volt és a szövetséges sereg támadásának idején is mehettek át török csapatok. Először a két sereg elővédje csapott többször is össze. A török lovasság ebben alulmaradt, mivel puska nélküli lovasok voltak. A jobbszárnyon levő tatárok igyekeztek betörni a táborba és hátulról meglepni a szövetségeseket. A három harcrendben felsorakozó szövetséges sereg támadását a törökök nem tudták hosszabb ideig feltartóztatni. A keresztény sereg harcmodorát az a tény határozta meg, hogy a gyalogság aránya valamivel felülmúlta a lovasságét. Az ún. magyar csatarendben a gyalogság négyszögben állt fel, oldalt a muskétások, középen a kopjások helyezkedtek el. A gyalogság és a lovasság nem külön harcolt, mint a török seregben, hanem gyalogos és lovas csapatok voltak egymás mellé beosztva. E harcmodor nem a lovasság lökő-, hanem a gyalogság és a lovasság együttes tüzerejére épült. Ennek megfelelően az egyes seregrészek együttműködése jóval magasabb szintű volt, mint a török seregben. Pánik csak akkor foghatta el a sereget, ha a begyakorolt harcrend valamilyen okból felborult. Pecsevi szerint „csapataikat egymáshoz kötötték, jobbról és balról pedig puskákkal lövöldöztek mellettük.”⁴⁸ E taktika hátrányát Isolano is említi, aki szerint lassan mozgottak a magukkal vitt gyalogság és a csatarend megtartása miatt. Így a gyorsabban mozgó török csapatok ki tudtak térni a támadás elől és a bekerítés nem

44 Hurmuzaki, 225. o.; *Iansonius*, 279. o.; *Helius*, 287. o.; *Isolano*, passim.

45 *Istvánffy*, 777. o.; *Miksa fhg. emlékirata*, 564. o.; *Iansonius*, 279–280. o.; *Komáromy*, 175. o.

46 *Perjés Géza*: A szentgotthárdi csata (1664. VIII. 1.). Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szombathely, 1981. 128–132. o.

47 *Kropf*, 600. o.; 11 órára teszi az ellenség visszaverését az *Egykorú német tudósítás*, 554. o.

48 Az ún. magyar csatarendre l. 46. jegyzet.

sikerült. A leghevesebb harc a keresztési templom körül folyhatott, ahol Miksa főherceg és Istvánffy tudósítása szerint 300 janicsárt öltek meg, valamint elfoglalták ágyúikat és szekereiket. Kjátib Cselebi is megemlékezik arról, hogy Jenicseri-sejkh-i-babasz-i-záde Hazer efendi a mellette levő 100 janicsárral együtt vértanúvá lett.⁴⁹

A megfutamodó török pánikszerűen menekült. A tatárok — akiket Tieffenbach lovasai futamítottak meg — beleütköztek az éppen átkelni készülő anatóliai és karamániai csapatokba, összekeveredtek velük és visszafelé indultak. Isolano leírja, hogy a törökök „menekülésszerűen tódultak a gázló felé, rendetlenül, hogy sokan beleestek a kőfalak körül levő árokba és a mocsár sarába, mások pedig, akik túlságosan eltávolodtak a többiektől, kívülrekedtek és a mieink lekaszabolták őket”.⁵⁰ Elsősorban az elmenekülni nem tudó janicsárok közül estek el sokan, a lovasság vesztesége kisebb lehetett. Barton követ a csata első szakaszában elesett törököket 2 ezer főre tette. Az ellenség megfutamítását egyes források (Bornemissza) az erdélyi fejedelemnek, mások pedig (Miksa, Istvánffy) Schwarzenbergnek tulajdonították. Valószínű, hogy mindkét vezér és seregrésze szerepet játszott az ellenség elűzésében.⁵¹ Illésházy szerint „az kereszténynek keményebben fogván, általverék az Sáron őket, úgy annira, hogy az alsó álló sereg is” elfutott. Az átkelt török csapatok rendetlen visszazönlése tehát pánikot idézett elő az állandó erősítést biztosító, túloldalon levő seregrésznél is. A török források is beismerik, hogy az iszlám sereg nem tudott ellenállni a zárt tömegben előrenyomuló és ágyúval, puskával lövöldöző ellenségnek. A török lovasság teljesen demoralizálódva szétszóródott a síkságon.⁵²

A csata első szakasza egyértelműen a haditanács döntésének helyességét igazolta. A keresztési gázlón átkelő török nem tudta elfoglalni a keresztési templomot és így nem tudott tartós hídfőállást kiépíteni a túlsó oldalon. Így a létszámfölényben levő szövetséges csapatok visszaverhették az ellenséget.

Az ütközet Miksa főherceg elképzelése szerint véget ért. Az erdélyi fejedelem, Pálffy Miklós és más vezérek azonban követelték a főhercegtől, hogy azonnal keljenek át a mocsáron és üldözzék a már megvert ellenséget. Miksa kezdetben ragaszkodhatott a haditanács eredeti döntéséhez és hívatkozhatott arra, hogy már késő délutánra jár az idő. A főherceg azonban híreket kapott a szultán megfutamodásáról, s így engedett a többi vezér óhajának. Döntését a félelem is motiválta, hogy gyávának és habozónak tartják, ha nem használja ki a kedvező alkalmat az ellenség teljes megsemmisítésére.⁵³

Miksa parancsot adott Schwarzenbergnek, hogy a sereget rendben vezesse át a mocsáron. A katonákat váratlanul érthette az új parancs, ami szöges ellentétben állt a reggel kiadott paraccsal, ami szigorúan tiltotta az átkelést, zsákmányolást és mindenki kötelességévé tette, hogy részt vegyen a harcban. A gázlón való átkeléssel a szövetséges sereg voltaképpen feladta helyzetét előnyét abban a reményben, hogy a szétzilálódott ellenséget megsemmisítheti. Ráadásul a török tábornál felálló és a csatában még részt nem vett sereg számbeli túlerőben is volt. A török visszaűzése után sokan még a parancs kiadása előtt átkeltek a gázlón és a menekülő ellenséget üldözték. Illésházy szerint „az végezést, hogy senki az Sáron által ne menjen, meg nem tarták, hanem rende-

49 Istvánffy, 777. o.; Miksa fhg. emlékirata, 564. o.; Kjátib Cselebi, 261. o.; Naima, 86. o.

50 L. az előző jegyzet; Egykorú német tudósítás, 554. o.; Isolano, passim.

51 Schwarzenberg érdeme, I. Miksa fhg. jelentése, 396. o.; Istvánffy, 776–777. o.; Egykorú német tudósítás, 555. o.; az erdélyi fejedelem a kezdeményező, I. Bornemissza, 202. o.; Komáromy, 178–179. o.

52 Illésházy, 34. o.; Iansonius, 279. o.; Pecsevi, 136. o.; Kjátib Cselebi, 263. o.

53 Istvánffy, 777. o.; Miksa fhg. jelentése, 396. o.; Miksa fhg. emlékirata, 564. o.; Hurmuzaki, 225. o.; Komáromy 278–279. o.

ket tartásokat elhagyván, általrohanának az Sáron mind lovas, gyalog". Isolano szerint az átkelés „nagy összevisszaságban és hirtelenségben” történt, „ugyanis már csak két óra lévén hátra a nappól, nem jutott idő arra, hogy a gázlón túl újra rendeződjünk, ahogy kellett volna”. Az átkelés idejével kapcsolatban Istvánffy és Miksa főherceg az alkonyati időszakot említi, Illésházy szerint egyenesen „estve fele vala”. Kjátib Cselebi szerint „a nap leáldozásától egy óra volt csak”.⁵⁴ Tudjuk, hogy a nap október 26-án 4.38 perckor nyugszik, így az átkelést hozzávetőlegesen du. 3 órára vagy még későbbi időpontra tehetjük.

A csata első szakasza szinte átnőtt a *másodikba*, amelyben a harc a török oldalon folytatódott. A török források szerint a keresztény sereg ágyúkkal és puskákkal lövöldözve a jobboldalon, az ingovány nagy átjáróján (a keresztesi gázlón) vonult át. A török tábor előtti sík mezőn felállították csapataikat és megtámadták az ellenséget. Más források a szövetséges sereg harcrendjének teljes felborulását említik, amelyben „a lovasok összekeveredtek a gyalogosokkal, a magyarok a németekkel, ahogy a véletlen és a sietség magával hozta”.⁵⁵ Az utóbbi leírás minden valószínűség szerint közelebb áll a valósághoz.

A török sereget kétségtelenül meglepte az ellenség átkelése, nem számítottak arra, hogy a kisebb létszámú keresztény sereg támadást mer indítani a török tábor ellen. Ibrahim nagyvezér seregrésze egyre hátrált, egészen a táborhelyig. A török források ellentmondásos adatokat tartalmaznak arról, hogy melyik oldalról érte támadás a szultáni tábort. Kjátib Cselebi szerint a „jobboldalon az anatóliai tábort és Szinán pasa sátorait körülkerítő német ellenség a táborba nem mehetett be. A baloldalon azonban a padisah sátorával szemközt jövő átkozottak a velük szembe jövő katonasággal erős harcot vívtak”. Naima viszont éppen ellenkezőleg írja le az eseményeket, szerinte az ellenség azon része, amely megfutamította a jobbszárnyat, nyomult a szultáni sátor felé. A források alapján úgy tűnik, hogy a szövetséges sereg egy része az oszmán sereg jobboldalán harcolt Dsigalazáde Szinán csapatával és az anatóliaiakkal. Utóbbi seregrész akcióiról nem sokat tudunk, mivel már a csata első szakaszában szétszóródhattak. Lala Mehmed seregéről Pecsevi hallgat, Kjátib Cselebi pedig megmondja, hogy Pecsevi a szétvert anatóliai seregnél tartózkodott. A közepén előrenyomuló szövetséges sereg elfoglalta az előző napon előrehozott ágyúkat is. Ezeket a nürnbergi zászlóalj őrzetére bízták. A tábort megtámadó csapatokra a janicsárok tüzet adtak le, de a váratlan roham miatt kevés kárt tehettek az ellenségben. Kjátib Cselebi is elismeri, hogy „bár a lövöldöző ellenséget visszaverték; néhány ezren mégis előrementek és a padisah imaszőnyegétől egy nyíllövésnyi távolságban harcoltak”. Egy német forrás megemlíti, hogy az üldözés során „néhány lovas az ellenséget egész a táborukba követte és egész a török császár sátoráig hatolt”.⁵⁶

A török táborban a győztesnek látszó szövetséges sereg nem az ellenséget üldözte, hanem a sátrakat és a szultáni kincstárat fosztogatta. E rablásban elsősorban a gyalogság vett részt; németek, magyarok és erdélyiek egyaránt zsákmányoltak.⁵⁷ Úgy érezték, a csatát már megnyerték, elérkezett tehát annak az ideje, hogy a győzelemből hasznot is húzzanak. A források szerint a török sereg egy része elmenekült a csataterőről. Egyes hírek szerint a szultán is Eger vagy Szolnok felé vette az útját. Valószínűbb azonban, hogy a szultán helyen maradt és őt védték a még helytálló janicsárok és szolgák. A török forrá-

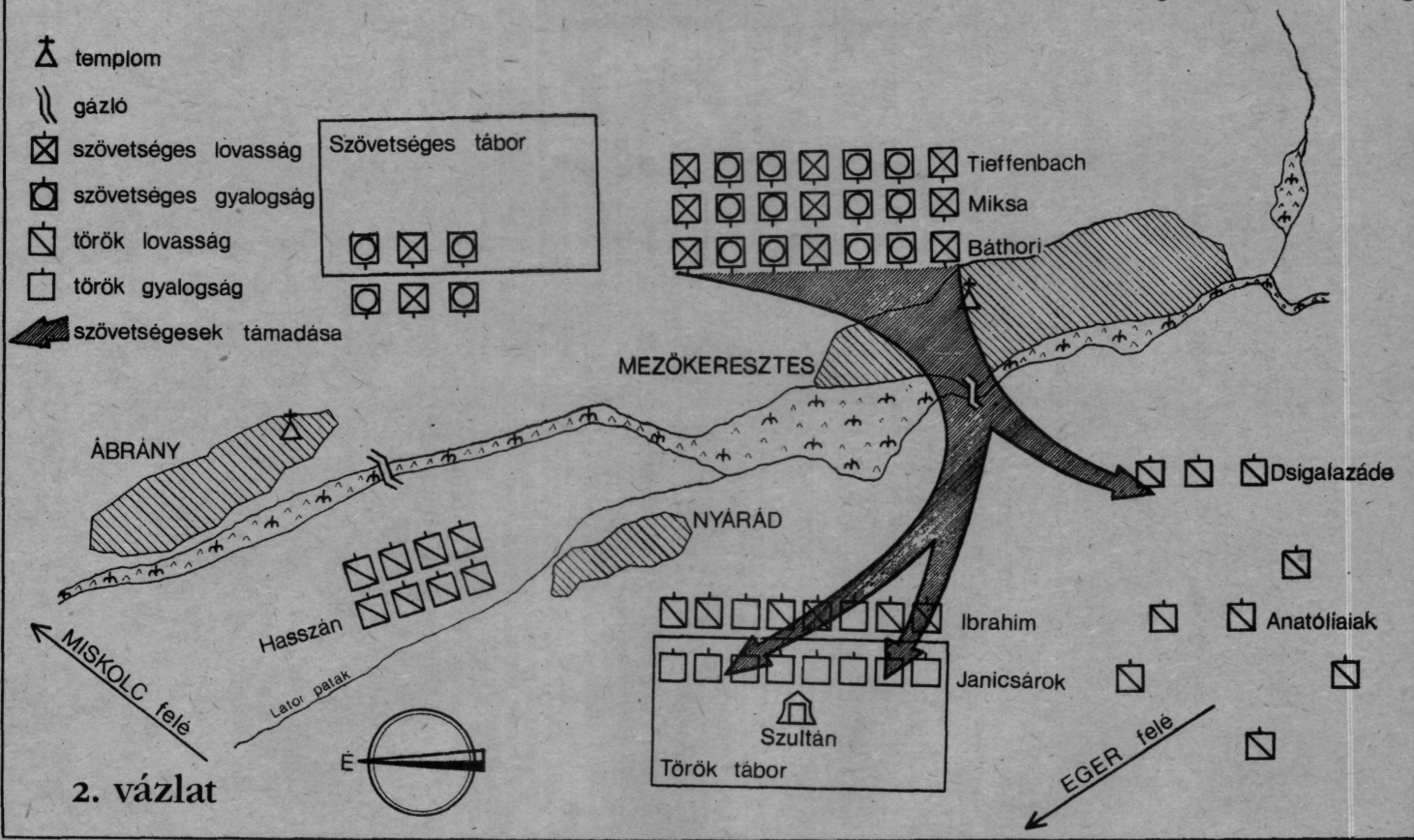
⁵⁴ L. az előző jegyzetet; *Illésházy*, 34. o.; *Kjátib Cselebi*, 265. o.

⁵⁵ *Pecsevi*, 136. o.; *Kjátib Cselebi*, 261. o.; *Istvánffy*, 777. o.; *Miksa jhg. emlékirata*, 564—565. o.; *Isolano*, passim.

⁵⁶ *Egykorú német tudósítás*, 555. o.

⁵⁷ *Istvánffy*, 778. o.; *Miksa jhg. emlékirata*, 565. o.; *Bornemissza*, 202. o.; *Decsi*, 338. o.; *Illésházy*, 35. o.; *Iansonius*, 279. o.; *Helius*, 287. o.; *Pető*, 143. o.; *Kjátib Cselebi*, 261—262. o.; *Pecsevi*, 137—138. o.

A mezőkeresztesi csata 2. szakasza [okt. 26. kb. du. 3-4 óra között]

2. vázlat

sok szerint Szeád-eddin hodza állt a szultán mellett és együtt imádkoztak a győzelemért.⁵⁸ A török sereg zűrzavarát kihasználta a török táborban levő egri foglyok is, s egy részük kiszabadult.

A csata második fázisa is a szövetséges sereg diadalát hozta és látszólag azokat igazolta, akik a folyón való átkelést sürgették. Ugyanakkor már jelentkeztek azok az okok, amelyek a későbbi vereséghez vezettek. A gázlón való átkelés során teljesen felbomlott az a zárt harcrend, ami az eddigi győzelmet eredményezte. Riadással a gyalogság nagy része harc helyett zsákmányolni kezdett.

A fordulat, amely a csata harmadik szakaszának kezdetét jelentette, viszonylag váratlanul következett be. Miksa főherceg szerint „az ellenünk visszamaradt nép pedig immár mindenütt hátrálni kezd, midőn váratlanul... néhány száz huszár és néhány zászló lovasság az ellenség hátrálásával egyidejűleg szintén visszafordult... E futáshoz az alkalmat állítólag a gyalogság adta volna azáltal, hogy... a török táborhoz érve, azonnal a fosztogatáshoz látott s ez által az ellenséget a visszafordulásra ingerelte”. A zsákmányoló gyalogság harcrendje a török sátrak között teljesen felbomlott, a harcok párviadalokká váltak. Kjátib Cselebi szerint „az ellenség lovassága és gyalogsága tengerként szétáradott a táborban, ahol muszulmán és hitetlen kardot fogtak egymás ellen, a puskát már nem használhatták. Egymást torkon, galléron fogva harcoltak”. A török számára kétségkívül válságos helyzetben két parancsot hirdetett ki a török táborban. Az első mindenki számára megparancsolta, hogy hagyja el a sátrát és vegyen részt a harcban. Aki nem ezt tenné, azt saját szolgája büntetlenül megölheti és rangját, fizetését elnyerheti. A másik parancs az ellenséget megtámadó szolgálknak a szpáhik rangját és fizetését ígerte.⁵⁹ E parancsok aktivizálták a korábban a sátrakban megbújó török katonákat, valamint a szolgálakat.

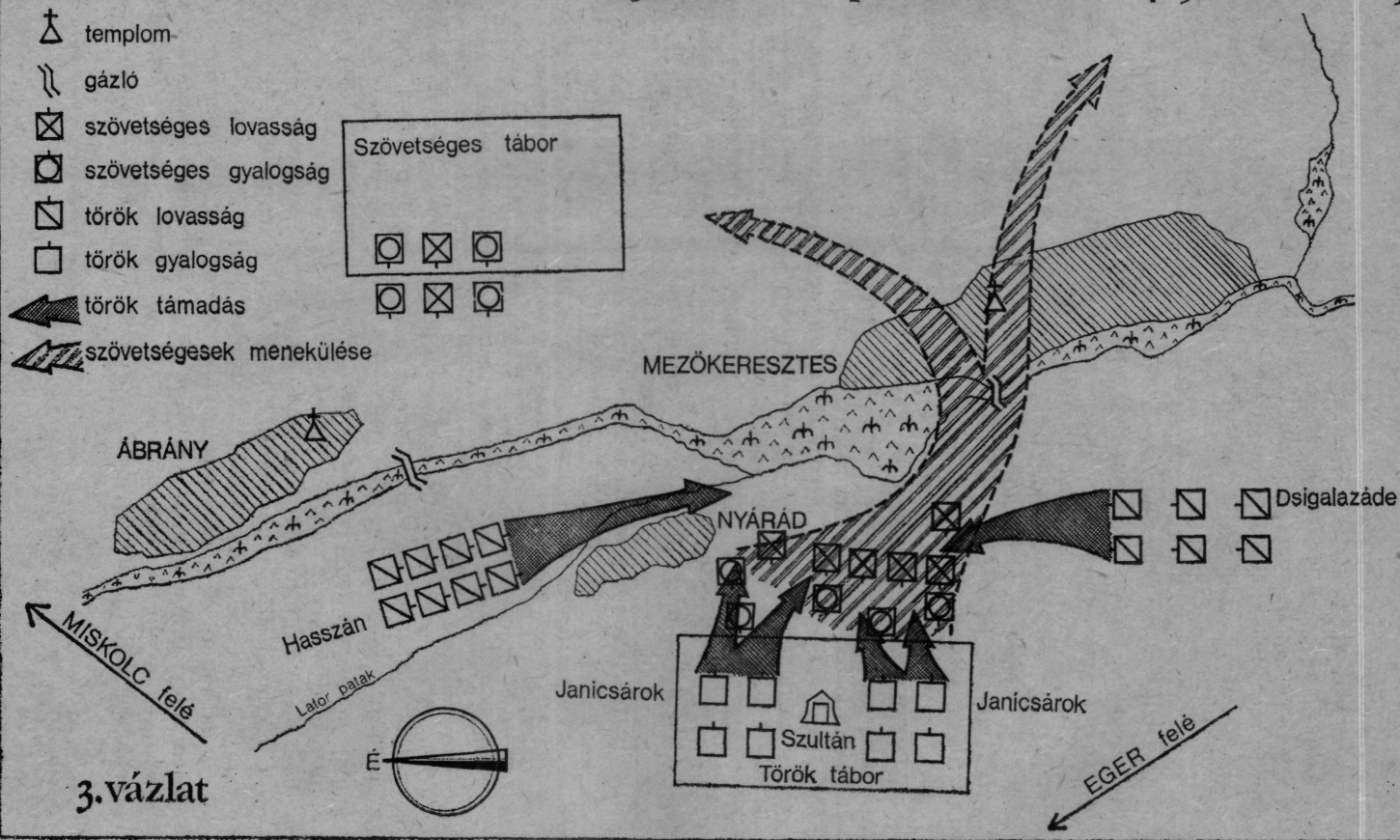
Eltérően ítélik meg a források azt a fontos kérdést, hogy török részről kik idézték elő a fordulatot. A török források (kivéve a fethnámét) egybehangzóan a szolgák fellépésének és támadó akciójának tulajdonítják az ellenség váratlan megfutamodását. Pecsevi szerint „a lovászok, szakácsok, tevé- és öszvérhajcsárok és a karakullukdsinak nevezett harcosok a sátorokat elfoglaló hitetleneket ásóval, fahasábbal, baltával, széles késsel, doronggal, bottal megtámadták és néhány átkozottat elvertek”. Kjátib Cselebi hasonlóan ír erről és hozzáteszi, hogy „az átkozottakat annyira meggyengítették, hogy nem maradhattak a helyükön, hanem megfutamottak”. A szakirodalom elfogadta a török krónikások tudósítását és a fordulatot részben a szolgák támadásában látták.⁶⁰ Két körülmény azonban e tudósítás ellen szól. Az egyik az, hogy a nem török források egyáltalán nem említik a szolgák fellépését. Kivétel Istvánffy, aki leírja, hogy a zsákmányolókat a törökök karddal, fahasábbal és égő fadarabokkal üzték el. Szerinte azonban e törököket is megfutamították. A másik tényező, amely a szolgák támadásáról szóló információt legalábbis kétséssé teszi, Allah kegyelmének emlegetése a krónikákban. A történetírók talán már nem tudták pontosan, hogyan és miért történt a csatában váratlan fordulat. Leírják, hogy a hodza és a szultán imádkozott és Mohamed csodájával az iszlám sereg kerekedett felül. Nem véletlen, hogy az ima után „a kegyelem és győzelem jelei azonnal nyilvánulni” kezdenek és az elbizakodott ellenséget „számba nem is vehető legalsóbbrendű katonák, terv nélkül, szándék nélkül, dárda, nyíl és kard nélkül összetörték és

⁵⁸ Már a csata előtt elvitték Szolnokra, l. Decsi, 383. o.; a keresztény sereg átkeléskor menekült volna el oda, l. Istvánffy, 777. o.; Miksa fhg. emlékirata, 565. o.; Szolnok felé menekült, l. Iansonius, 279. o.; Adalékok, 548. o.; a szultán helytállására l. Pecsevi, 137–138. o.; Kjátib Cselebi, 262., 264. o.

⁵⁹ Kropf, 604. o.

⁶⁰ Hammer, 617. o.; Iorga, 323. o.; Komáromy, 285. o.; Kropf, 606. o.

A mezőkeresztesi csata 3. szakasza [okt. 26. kb. du. 4-5 óra között]

szétszórák őket”.⁶¹ Más források szerint a janicsárok támadták meg a zsákmányoló ellenséges gyalogságot. Bornemissza György szerint a sík területen a janicsárok nem menekülhettek, ezért szembefordultak a támadókkal. Decsi János megemlíti, hogy a sátraknál őrségben maradt janicsárok rásütötték az ágyúkat az ellenségre. Isolano leírja, hogy az elől levő katonák, akik otthagyták csapattestüket, hogy raboljanak az ellenség sátraiban, visszaszorultak az előnyomuló janicsárok elől és megfutamodtak. Istvánffy és Miksa főherceg egyaránt 500 főre becsülte a fordulatot előidéző törökök számát.

Más oldalról is támadás érte a szövetséges sereget. Illésházy szerint „egy csoport török, az ki a magyar táborra bocsáttatott volt, egy farka jancsárral megfordulának, és az zsákmányosokra rohanának”. Bornemissza György is említi, hogy a török lovasság összegyűlt és támadta a zsákmányoló gyalogságot. A török források szerint a szolgák támadása után „a tábor körül szétszórva járkáló katonák azonnal odasiettek és akit értek, egyiket itt, a másikat ott, megölték”. A fordulatban tehát nemcsak a *janicsároknak*, hanem a részben visszaforduló török *lovasságnak* is szerepe volt. Először *Dsigalazáde* pasa nevét említhetjük, aki a *jobbaldalon* támadta csapatával az ellenséget. Ezen az oldalon Barton követ különösen sok keresztény halottat látott a csata után. Isolano szerint *Dsigalazáde* a szövetséges balszárnyat támadta, ahol megingatott egy csapat rácot, akik azon a részen voltak. A török források kevésbé hangoztatták *Dsigalazáde* érdemeit, sőt Naima hangot adott annak az ellenséges véleménynek, hogy elsőként éppen ő menekült el. Decsi János szerint *Dsigalazáde* néhány tartalékszázlójával egy dombon állt mozdulatlanul, mielőtt a visszaforduló török lovasokkal megtámadta volna a keresztényeket. Komáromy András nem túlságosan valószínű feltevése szerint *Dsigalazáde* az ábrányi hídtól visszavert csapatokat szervezte meg és velük támadta meg a már hátráló szövetséges sereget.⁶² A *baloldalon Hasszán* ruméliai pasa támadta a szövetséges sereg jobbszárnyát. Ahogy említettük, Hasszán pasa korábban az ábrányi gázlónál próbálkozott az átkeléssel. Amikor Ibrahim seregrésze megfutamodott és a keresztény sereg egészen a táborig üldözte, Hasszán is visszafordult a gázlótól és az ellenséget megtámadta. A török források szerint csaszt küldtek Hasszán pasához, hogy a keresztiesi gázlón átkelő ellenséget tartóztassa fel. A későn érkező ruméliai pasa hátba támadta az ellenséget, de nem tudta feltartóztatni a puskákkal lövöldöző csapatokat. A török források szerint Hasszán seregét elűzték, vereséget szenvedett. Isolano ezzel szemben Hasszán akcióját zavarkeltőnek minősíti, mivel oldalról támadta a már átkelt csapatokat.⁶³ Bornemissza szerint a tatárok is veszélyesen támadni kezdték az erdélyieket.

A részeire bomlott szövetséges sereget tehát előlről a janicsárok, jobb- és baloldaltól *Dsigalazáde* és *Hasszán*, illetve a tatárok együttesen támadták. A megfutó gyalogság réműlete átterjedt a lovasság egy részére, majd az egész szövetséges seregére. A lovasság megfutamodott, a gyalogságot és a tüzérséget magára hagyta.⁶⁴ Isolano szerint a német gyalogság ott maradt magára hagyva és összezárkózva a szultán kincses sátrai mellett és mindnyájukat kardélre hányták. A hajdúk és a lovasság nagyobb része megmenekült, bár sokan elpusztultak a síkság gödreiben és árkaiban, valamint a mocsárban. *Kjátib Cselebi* is megemlíti, hogy „a szoros csapatokban levő gyalogos katonák rendre hullottak és sokan félelmükben veszték el, néhány ezer ellenséget a villogó

⁶¹ *Pecsevi*, 138, 140. o.

⁶² *Dsigalazádét* említi ki az említettekén kívül *Iansonius*, 279. o.; *Helius*, 287. o.; *Hurmuzaki*, 225. o.; *Komáromy* feltevésére l. i. m. 289. o.

⁶³ *Isolano*, passim; *Pecsevi*, 137. o.; *Kjátib Cselebi*, 261., 263. o.

⁶⁴ *Kropf*, 608. o. 2. jegyzet.

kard ölt meg... Némelyek a mocsárba süllyedtek és ott vágták le őket. Szinán pasa a jobbszárnyon támadó húszezer főnyi lovasságot félóra alatt levagdalta embereivel, néhányan vízbe is fulladtak". A szövetséges csapatok egy része a táborba menekült (Pálffy, Tieffenbach) és csak éjjelkor ment tovább. Más részük a környező hegyek felé vette útját. Miksa főherceg Kassa, Báthori Zsigmond pedig Tokaj felé menekült. A törökök nem üldözték a menekülő csapatokat a mocsáron túl, mert már erősen sötétedett.

A csata harmadik szakaszában tehát felülkerekedett az oszmán sereg, és kihasználta a szövetséges sereg zárt hadrendjének felbomlását. A török sereg győzelmével kapcsolatban a fethnáme azt írja, hogy „napnyugtakor félóra alatt” történt. Kjátib Cselebi szerint „a nap leáldozásától csak egy óra volt”. Pecsevi pedig azt említi meg, hogy „még nem érkezett el a lefekvésű imádság ideje, talán egy órával előbb, mintsem a csillagok feltűntek”. Mindezek alapján a csata második és harmadik fázisa — amelyeket egymástól valójában csak nehezen választhatunk el — du. 3 és 5 óra között lehetett. A fordulat és a török sereg felülkerekedése nagyjából 4 és 5 óra között következhetett be.

A két sereg *vesztéseit* illetően nagyon eltérő adatokkal találkozunk a forrásokban. A török krónikások és a fethnáme erős túlzással 50—120 ezer keresztény halottat említenek. Barton követ szerint a törökök az ellenség vesztéseit 30 ezerre, míg a sajátjukat 3 ezerre becsülték. A keresztény történetírók szerint inkább az ellenség vesztett több embert. A szövetséges sereg halottainak számát 10—20 ezer közé tették. Mivel tudjuk, hogy a gyalogság jelentős része elesett az ütközet harmadik szakaszában, a sereg *összvesztését* legalább 15 ezer főre tehetjük. Ez hozzávetőlegesen 30%-os vesztési aránynak felel meg. A keresztény tábornok a csata másnapján megszálló törökök kezére jutottak az ágyúk, a szekerek, az élelmiszerkészlet, valamint 10 ezer dukát készpénz is. A törökök vesztése az október 26-i csatában kisebb lehetett a szövetséges seregénél. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a gyalogság aránya kisebb volt a török seregben, a lovasság pedig rövid ellenállás után elmenekült.⁶⁵

A mezőkeresztes csata *jelentősége* igen nagy volt, bár a 15 éves háború kimenetelére nem gyakorolt döntő hatást. Az kérdéses, hogy a szövetséges sereg győzelme esetén kedvezőbb alakult volna-e a háború menete, vagy esetleg hamarabb befejeződött volna-e. Így viszont a status quo-t alig változtató, egymást kölcsönösen felőrlő harcok még közel tíz évig tartottak. A mezőkeresztes győzelem azonban biztosította a török számára Eger várát, amely körül vilajetet szerveztek. A török források a mohácsi és csaldiráni győzelmek elé helyezték a hacs ovaszi (mezőkeresztes), vagy egeri diadalt. Pecsevi azonban mégis a mohácsi tartotta jelentősebb csatának, mert akkor a szultán Budára ment és az ellenség országát feldúlta és kirabolta. Szerinte Budára kellett volna menni, vagy legalább Belgrádban telelni, mert akkor a németek Oláhország és Moldva módjára adófizetésre kötelezték volna magukat egy Bécs elleni támadástól való félelmükben.⁶⁶

Újabb hadjáratra azonban az amúgy sem harcias szultán nem volt hajlandó. A mezőkeresztes csata tanulságait a török hadvezetés többé-kevésbé levonta. Fontos változások is történtek: Dsicalazáde Szinán pasa lett az új nagyvezír, Hasszán aga a janicsáragaságot, Feth Geráj a tatár kánságot kapta. A kineve-

65 A törökök becsléseire l. *Pecsevi*, 138. o.; *Kjátib Cselebi*, 262., 265. o.; *Naíma*, 87. o.; *Fekete*, 153. o.; *Kropf*, 611—612. o.; 10—12 ezerre tette a saját, 20 ezerre a török vesztését *Istvánffy*, 779—780. o.; 15 ezer a saját vesztés, l. *Hurmuzaki*, 222. o.; 16—18 ezerre l. *Egykorú német tudósítás*, 557. o.; 20 ezerre l. *Adalékok*, 550. o.; 25 ezer a saját, 30—60 ezer a török halottak száma, l. *Decsi*, 340. o.; *Iansonius*, 280. o.; 15 ezer főt vesztett a keresztény sereg, ennél többet a török, l. *Komáromy*, 611—612. o.

66 *Fekete*, 153. o.; *Kjátib Cselebi*, 265. o.; *Pecsevi*, 138—139. o.

zések nemcsak a török vezetés állandó frakcióharcait, hanem azt is tükrözték, hogy mely vezérek és csapatok tűntek ki a szerencsésen végződő csatában. A csata utáni napon az új nagyvezér katonai szemlét tartott az oszmán seregben. Kjátib Cselebi szerint „néhány embert a megfutamodás gyanúja miatt ott előtte megöletett, azután három napon át az összes timár- és ziámetbirtokosok és kapu-kulok szemlét tartották. Akiik nem voltak jelen, azokat a defterből kitorölték, mintegy harmincezer ember hűbértartoka elvételével s vagyonuk elkobzására embereket küldöttek ki a rendeletekkel”. Isolano is említi, hogy azokat, akik megfutamodtak a csatából, szolgálkká tették, vagy megölték és elkobozták mindenüket. A leírások alapján nyilvánvaló, hogy a török hadvezetés a szpáhikat hibáztatta a csata első két szakaszában elszenvedett vereségért. Ha a 30 ezres szám túlzásnak is tűnik, a birtokelkobzások igen sok szpáhit érintettek. Ezek elsősorban kishűbéres anatóliaiak lehetnek, akik vezetésével a birodalom ázsiai részében ún. dzseláli mozgalom indult.⁶⁷ Dsigalazáde szigorúsága tehát aligha erősítette az oszmán sereg harci morálját, a timár-elkobzások pedig tovább gyengítették a lőfegyver nélkül, elavult taktikával harcoló szpáhireteget.

A mezőkeresztesi csata híven tükrözte az oszmán hadszervezet 16. század végi válságát. A félfedális török lovasság, amely a szulejmáni háborúkban még jelentős szerepet játszott, fokozatosan háttérbe szorult a zsoldos gyalogsággal szemben. E folyamatnak kedvezett a hasonló irányú európai fejlődés is. Az átmeneti stádiumban levő török sereg a mezőkeresztesi csatában olyan ellenféllel találta magát szemközt, amely az európai modellt képviselte. A zárt rendben támadó, a fegyvernemek együttműködését a kor színvonalán jól megvalósító szövetséges sereggel szemben a török had nem tudott tartós ellenállást kifejteni.

A mezőkeresztesi csatában, Mohács után 70 évvel, lehetőség nyílt a szultán vezette török sereg legyőzésére. Ennek ellenére a csata utolsó szakaszában a török kerekedett felül. Ennek okait a következőkben látom:

1. A szövetséges sereg zárt hadrendje, részben a mocsáron való átkeléssel, részben a török táborba való behatolással, teljesen felbomlott.
2. A még helytálló és számbeli fölényben levő török csapatok egyidejűleg több oldalról támadták a megingott ellenséget.
3. A szövetséges sereg hadvezetése ingadozó és következtelen volt.

⁶⁷ *Kjátib Cselebi*, 265. o.; *Naima*, 92—93. o.; *Hammer*, 618—619. o.; *Tóth*, 1981. 20. o.

Шандор Ласло Тот

ИСТОРИЯ БИТВЫ ПРИ МЕЗЁКЕРЕСТЕШЕ
(26 ОКТЯБРЯ 1596 Г.)

Резюме

Вследствие неудач, которые турки потерпели в предыдущем году, военную кампанию 1596 года возглавил сам новый султан Мехмед. Целью военного похода было наступление сначала на Вену, а затем на Трансильванию, которая с 1595 года вела военные действия в союзе с Габсбургами. Однако армия эрцгерцога Максимилиана приступила к осаде Хатвана, поэтому турецкое военное руководство составило план о взятии города Эгера, находившегося вблизи Хатвана. Взятие Эгера турками давало возможность ослабить связи между королевской Венгрией и Трансильванией, а также перед ними открывалась возможность захвата богатого горнопромышленного района. 13 октября город Эгер был оставлен гарнизоном. Эрцгерцог Максимилиан, с опозданием вышедший на спасение города, объединил свое войско с дружной князя Трансильвании Жигмонда Батори, к ним присоединился также и главный комендант «капитан» города Кашша. Численность союзной армии составляла около 50 тысяч человек, турецкое войско было вдвое больше по численности, но соотношение пехоты и огнестрельного оружия в турецкой армии было гораздо ниже. Союзническая армия направлялась к небольшой деревушке Мезёкерестеш, находившейся юго-восточнее Эгера. Султан в целях разведки выслал против противника пашу Дшафера. Всё турецкое войско двинулось в сторону Мезёкерестеша.

Союзные войска отразили наступление турецкой армии 24 и 25 октября.

Военный план в решающей битве 26 октября основывался на разделении сил противника и принуждении его нести лишения. Великий визирь Ибрагим перешел реку у брода при Керестеша с войском около 10 тысяч человек, захватив с собой янычаров и артиллерию. У брода при селе Абранны паша Румелии пытался переправиться через реку, но его попытки были отбиты. В первом строю боевого порядка союзной армии сражались войска князя Трансильвании, во втором — эрцгерцога Максимилиана, в третьем — кашшайского главного капитана. Они начали контрнаступление только в полуденные часы, когда обратили в бегство часть турецкого войска под командованием Ибрагима.

Князь Трансильвании и Миклош Палффи убедили эрцгерцога Максимилиана в необходимости переправы. Во втором этапе сражения, примерно в 3 часа по полудню союзная армия через керестешский брод переправилась на берег, где находилась турецкая армия. Продолжалось преследование армии Ибрагима, венгры даже проникли и в лагерь турок. Однако боевой порядок венгерского войска совершенно распался, пехотные войска начали грабить турецкие шатры.

Турецкие источники перелом в исходе битвы приписывают роли слуг, находившихся в турецком лагере, и поминают о милости Аллаха.

Однако вероятно, что не они, а сохранившие еще свое мужество янычары и повернувшая обратно турецкая конница привели в бегство союзную армию. Из обратившейся в бегство союзнической армии пало не менее 15 тысяч человек, главным образом пехотинцев, которые были брошены своей кавалерией на произвол судьбы. Потери турецкого войска в решающей битве были гораздо более меньшими. Битва при Мезёкерестеша не решила судьбу 15-летней войны, но Эгер остался в руках турок, и вокруг него был создан вилайет.

DIE GESCHICHTE DER SCHLACHT VON MEZŐKERESZTES (26. OKTOBER 1596)

Resümee

Der türkische Feldzug im Jahre 1596 wurde wegen vorherigen Misserfolgen von dem neuem Sultan Mehemed III. selbst geführt. Das erste Ziel des Feldzuges war der Angriff auf Wien, dann aber der gegen das seit 1595 mit den Habsburgern verbündet kämpfenden Transsylvaniens. Da das Heer von Erzherzog Maximilian begonnen hatte Hatvan zu belagern, entschloss sich die osmanische Heerführung, die Burg von Eger zu erobern, die in der Nähe Hatvans lag. Mit der Besetzung von Eger hätten sie die Beziehungen zwischen dem königlichen Ungarn und Transsylvanien schwächen können, ferner ergab sich die Aussicht auf die Gewinnung des reichen Bergbaugesbietes. Die Besetzung gab Eger am 13. Okt. auf. Erzherzog Maximilian, der zur Entsetzung der Burg zu spät gekommen war vereinigte sein Heer mit dem von Zsigmond Báthory, Fürst von Transsylvanien und auch der Kapitän von Kassa hat sich diesem Heer angeschlossen. Die Zahl des alliierten Heeres war etwa 50 000 Mann, das der Türken das Doppelte, doch die Proportion der Infanterie und der Feuerwaffen war im osmanischen Heer viel niedriger.

Das alliierte Heer marschierte nach Mezőkeresztes, einem kleinen Dorf süd-östlich von Eger. Der Sultan sandte Pascha Dsafer um die feindliche Lage aufzuklären. In der Schlacht vom 22. Okt. wurde das Heer des Pascha in die Flucht geschlagen. Das ganze osmanische Heer zog gegen Mezőkeresztes. Die türkische Angriffe vom 24. und 25. Okt. wurden von den alliierten Truppen zurückgeschlagen. Der Plan für die Entscheidungsschlacht vom 26. Okt. war die Teilung und die Not des feindlichen Heeres.

An der Furt bei Keresztes übersetzte der Grossvezir Ibrahim mit 10 000 Mann, darunter waren auch Janitscharen und Artillerie. An der Furt bei Ábrány versuchte Hassan, der Pascha von Rumelien den Uferwechsel, aber er wurde zurückgeschlagen. In der ersten Kampflinie des alliierten Heeres kämpften die Truppen des Fürsten von Transsylvanien in der zweiten die des Erzherzogs Maximilian und in der dritten die des Kapitäns von Kassa. Sie begannen ihren Gegenangriff erst gegen Mittag und schlugen Ibrahims Truppen in die Flucht.

Der Fürst von Transsylvanien und Miklós Pálffy überzeugten den Erzherzog Maximilian über die Wichtigkeit des Uferwechsels. In der zweiten Phase der Schlacht, am Nachmittag gegen 3 Uhr übersetzte das alliierte Heer an der Furt bei Keresztes auf die türkische Seite. Es verfolgte die Truppen Ibrahims und drang sogar in das türkische Lager ein. Die Schlachtordnung des Heeres löste sich aber auf und die Infanterie fing an, die türkische Zelte zu plündern.

Türkische Quellen schreiben die Wende der Schlacht den sich im türkischen Lager aufhaltenden Dienern und Allahs Gnade zu. Es ist aber wahrscheinlich, dass nicht sie, sondern die sich noch behauptenden Janitscharen und die zurückkehrende türkische Reiterei das alliierte Heer in die Flucht schlugen. Von dem flüchtenden alliierten Heer sind mindestens 15 000 Man gefallen, hauptsächlich Infanteristen, die die Reiterei im Stich gelassen hat. Der Verlust der Türken in der Entscheidungsschlacht konnte viel niedriger sein. Die Schlacht von Mezőkeresztes hat das Los des 15-jährigen Krieges nicht entschieden, Eger blieb in türkischer Hand und um diese Stadt wurde ein Vilajet geschaffen.